

Dr hab. Ryszard Praszker, emeryt
Instytut Studiów Społecznych
Uniwersytet Warszawski
ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa

Warszawa, 13.02.2024

Recenzja
pracy doktorskiej mgr Edyty Stępczak
pt. „Instytucjonalne uwarunkowania przedsiębiorstw społecznych w Nepalu”
na podstawie otrzymanej wersji elektronicznej pracy.
Opiekun naukowy: Dr hab. Renata Duda, Prof. UW

1. Formalna podstawa wykonania recenzji

Umowa nr 64 na opracowanie recenzji, zawarta z Wydziałem Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego nr 64 z dn. 13.12.2023 roku.

2. Ogólna charakterystyka pracy

Rozdział pierwszy „Przedstawienie problemu badawczego” daje wyczerpujący przegląd różnorodnych podejść do styku prawodawstwa z problematyką społeczną. W szczególności, przedstawia problematykę przedsiębiorstw społecznych i ekonomii społecznej. Pokazuje rozwiązania w różnych krajach i regionach, wskazując na braki i mocne strony tych rozwiązań. Jest ważnym wstępem, prezentującym złożony obszar badań.

Rozdział drugi przedstawia luki w istniejącej wiedzy o przedsiębiorczości społecznej; w szczególności – w jaki sposób czynniki systemowe wpływają na działalność przedsiębiorstw społecznych. Ukazuje też brak wystarczających badań empirycznych dotyczących przedsiębiorczości społecznej, których jest znacznie więcej w krajach Globalnej Północy niż Południa. Rozumowanie to prowadzi do wyboru reprezentującego kraje rozwijające się Nepalu jako celu badań własnych.

Brakuje w tym miejscu refleksji na temat, w jakim stopniu analizowana sytuacja przedsiębiorczości społecznej w Nepalu jest reprezentatywna dla innych krajów Azji południowo-wschodnie i szerzej - krajów rozwijających się. Innymi słowy: czy i na ile wiedza wynikająca z badań autorki będzie mogła być uogólniona na inne kraje.

Rozdział „Cele naukowe badań, pytania i hipotezy badawcze” prezentuje rozumowanie badawcze, zaczynając od celów, poprzez pytania badawcze, kończąc na dwóch hipotezach. Pierwsze pytanie badawcze tyczy instytucji formalnych i nieformalnych, warunkujących funkcjonowanie PS. Drugi krok, czyli pokazanie, które z tych instytucji ma większy wpływ, prowadzi do hipotezy mówiącej, że większy wpływ na działalność przedsiębiorczości społecznej (PS) mają działania i formacje nieformalne.

Następny podrozdział tyczy obszarów badawczych i precyzuje, że w badaniach autorki obszarem jest polityka społeczna związana z PS, oraz czynniki wpływające na kształt tej polityki. Przedstawiona jest wyczerpująca definicja PS, a następnie konkluzja, że przedmiotem badań są przedsiębiorstwa społeczne w Nepalu. Autorka wymienia i charakteryzuje wybrane trzy PS.

Uzasadnienie doboru próby jest przeprowadzone rzetelnie i w sposób pogłębiony. Ważne są zaprezentowane kryteria i kolejne kroki prowadzące do wyboru próby. Zostały też

omówione trudności w doboru próby (np. komunikacja kontekstowa). Brakuje wniosku: czy i – ewentualnie – jak omawiane trudności wpłynęły na procedury badawcze i na ew. wyniki.

„Metodologia badań”: Po pierwsze: „Metoda”, a nie „Metodologia” (metodologia to oddzielna nauka o metodach badań). Po drugie: Metoda badawcza powinna być oddzielnym rozdziałem pracy, a nie podrozdziałem „Wstępu”. Oddzielny rozdział „Metoda” mógłby mieć podrozdziały: „Uwagi wstępne” (od słów „Zdaję sobie sprawę” do „Wieczorek” (str. 21-22). Dalej podrozdziały: „Metoda badawcze” i „Techniki badawcze”.

Pokazana jest tutaj szczególna sytuacja pola badań, obciążonego subiektywizmem. Autorka słusznie proponuje w tej sytuacji metodę triangulacji, a więc korzystania z różnych niezależnych źródeł. Wspomniane tu są 4 techniki gromadzenia danych: interpretacja treści, wywiad pogłębiony, wywiad ekspercki i obserwacja. Ten zestaw technik znacznie zwiększa prawdopodobieństwo uzyskania obiektywnych wyników.

Podrozdział „Metody badawcze” prezentuje metodę ekonomii instytucjonalnej, która rozróżnia instytucje formalne i nieformalne, pozwalając na weryfikację drugiej hipotezy. Ponadto – przegląd piśmiennictwa (nazywany przez autorkę „badaniami literaturowymi”), oraz analizę danych pierwotnych: wywiadów, obserwacji itp. Pokazana jest także ilustracja przebiegu obserwacji uczestniczących. Spójne z tymi informacjami są „Techniki badawcze”: przegląd literatury, wywiady pogłębione i eksperckie, oraz obserwacja bezpośrednia.

Rozdział „Przedstawienie zagadnienia przedsiębiorczości społecznej w literaturze przedmiotu” stanowi rzetelne omówienie i próby zdefiniowania, kolejno: istoty przedsiębiorczości społecznej (także - definicja PS według organizacji „Ashoka”; patrz uwaga poniżej), oraz wynikający z tych opisów profil działaczy, zwanych „przedsiębiorcami społecznymi”. Cenna jest refleksja na temat usytuowania PS pomiędzy sferami non-profit i for-profit.

Wyczerpujący i na wysokim poziomie jest przegląd przedsiębiorczości w Polsce. Brakuje, wszakże refleksji nt. jego znaczenia w toku konstruowania postępowania badawczego: jak się ma wiedza o PS w Polsce do badanej przez autorkę PS w Nepalu? Dlaczego informacja o PS w Polsce została tu zamieszczona? Co daje, dla dalszego toku badań, studium Biotremu? Czy autorka będzie na koniec porównywać te dwa kraje (Polskę i Nepal)? Jeżeli już miałyby się pojawić analizy PS w jakimś kraju, to dlaczego została wybrana Polska, a nie np. USA, kraju wiodącym w tej dziedzinie?

Rozdział „Przedstawienie kontekstu: sytuacji społeczno-ekonomiczno-politycznej Nepalu” prezentuje dogłębny przegląd skomplikowanej dynamiki zmian politycznych w Nepalu. Autor niniejszej recenzji był w Nepalu kilkakrotnie, też w czasie napięć i gwałtownych demonstracji, potwierdzając opis pani mgr Edyty Stępczak. Autorka pracy ze zrozumieniem i wszechstronnie (dane ogólne, społeczeństwo, gospodarka i polityka) opisuje sytuację polityczną w Nepalu – oraz jej wpływ na sytuację, w której działają PS.

„Charakterystyka przedsiębiorczości społecznej w Nepalu” rozpoczyna się od rzetelnego przeglądu PS w Azji, choć uzupełniłbym informację stwierdzenia, że „W Regionie Wielkich Chin, tj. Chinach, Hongkongu i Tajwanie, PS jest stosunkowo nowym zjawiskiem” (str. 134) o ważne informacje o tym, że inaczej jest w sąsiednich Indiach i Bangladeszu, gdzie PS jest od końca lat 80-tych i początku lat 90-tych mocno ugruntowany i upowszechniony. Może informacja o strukturalnym „osadzeniu” PS w Indiach byłby tu istotnym przykładem pozytywnym?

Rozdział „Przedsiębiorczość społeczna w Nepalu” jest (jak podtytuł wskazuje) rzeczywiście istotnym i „kompleksowym przeglądem”, mającym znaczenie dla podjętych badań. Następne dwa podrozdziały „Opis ekosystemu” oraz „Globalny przegląd elementów ekosystemu PS” z powrotem wracają do przeglądu globalnego, nieskoncentrowanego na Nepalu. Pomocne dla klarowności struktury pracy byłoby wyodrębnienie części dotyczących

globalnych opisów zjawiska PS i jego ekosystemów i utrzymanie oddzielnego rozdziału już tylko dla wybranego obszaru badań, czyli Nepalu.

Dla prezentowanych badań istotny jest rozdział „Ekosystem przedsiębiorczości społecznej w Nepalu”, w sposób wyczerpujący prezentujący przegląd instytucji wspomagających PS w tym kraju.

Rozdział „Analiza instytucji formalnych i nieformalnych, kształtujących przedsiębiorczość społeczną w Nepalu” składa się z dwóch części: analiza ogólna i analiza w odniesieniu do Nepalu. To drugie jest wynikiem badań do pracy doktorskiej, które to badania – zgodnie z tytułem – tyczą Nepalu. To pierwsze powinno być wstępem ogólnym, wyraźnie oddzielonym od wyników badań. Inna możliwość: zmiana tytułu pracy, np. na: „Analiza instytucji formalnych i nieformalnych, kształtujących przedsiębiorczość społeczną, na przykładzie Nepalu” – wtedy całość prezentowanego wątku byłaby zgodna z tytułem. Zawartość rozdziału, a więc analiza uwarunkowań PS, ogólnych oraz w Nepalu, jest istotna, wszechstronna i wyczerpująca.

Rozdział zatytułowany „Zakończenie” (tytuł bardziej pasujący do beletrystyki) powinien brzmieć raczej „Podsumowanie wyników” albo „Wnioski i dyskusja”. Zawarte tu informacje tyczą zarówno zjawiska PS w jego manifestacji ogólnej (globalnej) oraz w odniesieniu do Nepalu. Podobnie jak poprzednio: albo, zgodnie z tytułem pracy, informacje ogólne powinny być wstępem, a informacje o Nepalu – właściwymi wynikami pracy badawczej (i tak to powinno być ustrukturalizowane); albo należałoby zmienić tytuł – na przykład tak, jak został zaproponowany uprzednio: „Analiza instytucji formalnych i nieformalnych, kształtujących przedsiębiorczość społeczną, na przykładzie Nepalu”.

Podrozdział „Nowa Ekonomia Instytucjonalna (NEI) jako rama koncepcyjna dysertacji” należy do ogólnego tła badań. Wyniki, czyli weryfikacje hipotez w odniesieniu do Nepalu, są przedstawione w dalszych podrozdziałach: „Identyfikacja instytucji formalnych i nieformalnych warunkujących funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych w Nepalu”, „Ocena wpływu instytucji formalnych i nieformalnych na rozwój przedsiębiorczości społecznej w Nepalu”. Rozdziały te prezentują rzetelną i wszechstronną prezentacją i omówieniem wyników badań. Ważny podrozdział „Rekomendacje dla interesariuszy” zatytułowałbym raczej „Wnioski i rekomendacje”. Ciekawy, choć nie zapowiadany w prezentowanych na początku pytaniach i hipotezach badawczych, jest podrozdział „Kierunki badań nad przedsiębiorczością społeczną w Nepalu”.

„Uwagi końcowe” są adekwatne i celne. Warto rozdzielić ostatni, osobisty akapit (rozpoczynający się od „Rozpoczynając moją podróż badawczą, otwierał się przede mną nowy wymiar...”, str. 300), od reszty, np. nadając mu tytuł „Refleksja osobista”. Bez takiego wyodrębnienia autorkę jednak obowiązuje styl naukowy, a nie osobisty.

3. Ocena problematyki i znaczenia pracy

Problematyka przedsiębiorstw społecznych staje się w coraz większym stopniu znacząca w praktycznej działalności oraz pojawiającymi się – w niewielkiej ilości – badaniami. Istnieją jednak obszary nierozpoznane, na przykład sytuacja PS w Nepalu. Temat ten podjęła autorka, odpowiadając na ważną lukę we współczesnej wiedzy.

Istotną zaletą pracy jest znaczący wysiłek badawczy autorki, która w sposób udany podjęła się wszechstronnej analizy zjawiska PS zarówno w skali globalnej, jak i w odniesieniu do Nepalu. Zaletą jest też wielopłaszczyznowość badań, poprzez analizę literatury, obserwację oraz przeprowadzone wywiady. Wyniki badań są wszechstronne i pogłębione.

Sama część ogólna obszaru badań jest mało znana (zjawisko PS w ujęciu globalnym), a na tym tle – badanie skoncentrowane na Nepalu przynosi wiedzę niemal nie znaną. Podobnie dobrze udokumentowana hipoteza druga o znaczeniu struktur nieformalnych w rozwoju PS,

rzuca nowe światło na siłę tego zjawiska: mimo braku wsparcia w strukturach formalnych, jego siła i determinacja powoduje rozwój w oparciu o struktury nieformalne. W ten sposób praca stanowi istotny wkład w naukę, zwiększający obszar wiedzy w omawianej dziedzinie.

W sposób klarowny została uzyskana wyczerpująca odpowiedź na postawione pytanie badawcze o rolę instytucji formalnych i nieformalnych warunkujących funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych w Nepalu. Podobnie, przekonujące i dogłębne procedury badawcze prowadzą do pozytywnej weryfikacji hipotezy o znaczącej roli instytucji nieformalnych w funkcjonowaniu PS w Nepalu.

W ramach podsumowania, cenne są także rekomendacje dla interesariuszy oraz przegląd kierunków badań nad przedsiębiorczością społeczną w Nepalu (str. 289).

4. Ocena metodyki badań

Przy konstruowaniu metody weryfikowania hipotez, ważna jest wstępna refleksja nt. obciążonego subiektywizmem pola badań. W następnym logicznym kroku – dostosowanie do tej sytuacji metody badawczej, polegająca na czterech technikach gromadzenia danych: interpretacja treści, wywiad pogłębiony, wywiad ekspercki i obserwacja. W tym celu – zastosowano zestaw różnorodnych technik badawczych: interpretacja treści (krytyczny przegląd literatury przedmiotu), wywiady pogłębione (z 24 podmiotami), wywiady eksperckie (z 16 podmiotami), oraz obserwację bezpośrednią (w 3 nepalskich PS).

W pracy w sposób wyczerpujący i rzetelny zaprezentowano zastosowanie wspomnianych metod. Ocena metodyki badań jest więc wysoka.

5. Ocena adekwatności tytułu, struktury oraz strony formalnej pracy

Jak wspomniano uprzednio, sprawa zgodności tytułu oraz struktury pracy budzi wątpliwości. Tytuł wskazuje jednoznacznie na koncentrację badań na Nepalu. Praca zawiera także (cenne) opisy badań nad PS w ujęciu globalnym. Jak wspomniano wyżej, te dwa wątki są w wielu miejscach przemieszane. Trzeba tu zaznaczyć, że obydwa wątki: globalny i dotyczący Nepalu są wartościowe, choć wymagają uporządkowania.

Przy utrzymaniu dotychczasowego tytułu, wszystkie wątki globalne powinny występować jako wstęp (włącznie np. z częścią zakończenia pt. „Nowa Ekonomia Instytucjonalna...”), po którym to wstępie – następowalby opis właściwych (w odniesieniu do aktualnego tytułu) badań, skoncentrowanych na Nepalu. Inna możliwość (zaproponowana wyżej): zmiana tytułu pracy, np. na: „Analiza instytucji formalnych i nieformalnych, kształtujących przedsiębiorczość społeczną, na przykładzie Nepalu” – wtedy całość prezentowanego wątku byłaby zgodna z tytułem.

6. Inne uwagi krytyczne

1. Pierwsze kilka akapitów „Przedstawienia problemu badawczego”, do końca zdania „a później także naukowym, stając się przedmiotem moich badań” jest napisane osobistym stylem, nie pasującym do stylu rozprawy naukowej. Są tam takie kolokwialne wyrażenia jak „majestatyczne góry skarłały”. Wyjściem byłoby wprowadzenie w tej sekcji podtytułów, i rozpoczęcie jej od podtytułu „Źródła zainteresowania problemem,” zaznaczając z góry, że owe źródła są związane z profesjonalnymi i osobistymi doświadczeniami w Nepalu., co uzasadniałoby bardziej kolokwialny język. Następny akapit mógłby, dla przykładu, brzmieć „Polityka a przedsiębiorczość społeczna” i być już napisany neutralnym, naukowym językiem.

2. „...posiadam wiedzę na temat tego fenomenu na gruncie polskim” (str. 7) – powiedziane znacznie na wyrost. Raczej skromniej, np.: „znalazłam wskazówki na temat znaczenia tego fenomenu na gruncie polskim”.

3. Kolokwialny, nienaukowy styl, np. „Chcę w tym miejscu nadmienić, iż...” (str. 7), „Chcę ponadto zauważyć, że...” (str. 8), i dużo więcej. Proponuję bardziej neutralne sformułowania: „Warto podkreślić, że...” „Warto zaznaczyć, że...” „istotne jest...”.

Inny przykład: sformułowanie „Zdaję sobie sprawę, iż badania jakościowe, które realizuję, obarczone są dużą dozą subiektywizmu” (str. 21) bardziej pasuje do artykułu w prasie. Pierwsze zdanie rozdziału „Metodologia badań” mogłoby brzmieć: „Aby uniknąć wpływu subiektywizacji oraz dążąc do obiektywizacji rezultatów procesu badawczego, korzystam z triangulacji.”

Rozdział kończy się zdaniem: „Co brzmi jak dobry początek.” (str. 13). Dobry początek czego? Sformułowanie raczej dziennikarskie niż naukowe.

4. Str. 59: Jest: „Innowacyjność”, która jest powtórzeniem następnego punktu „kreatywność”; zamiast tego powinno być: „Nowa Idea”, którą w Ashoce definiuje się jako pierwsze i najważniejsze kryterium.

5. Zdanie: „...oraz obie hipotezy, które okazały się prawdziwe (str. 283).”

Powinno raczej brzmieć: „... oraz zweryfikowane pozytywnie obie hipotezy.”

Sama w sobie postawiona hipoteza jest zawsze „prawdziwa” – taka bowiem, a nie inna, została sformułowana. To proces weryfikacji może okazać się pozytywny lub nie.

6. Brakuje łączników logicznych między różnymi fragmentami pracy; patrz np. powyższa uwaga na temat logiki wprowadzania fragmentu o PS w Polsce. Należałoby ten fragment poprzedzić informacją, dlaczego autorka wybiera Polskę, a nie np. USA – kolebkę PS; i jak ten wybór ma się do dalszej części pracy.

7. Autorka wielokrotnie wspomina „stypendystów Ashoki” (str. 137 i dalej). Jest to fałszywa nazwa. Do organizacji Ashoka należą jej wybrani członkowie – dożywotnio. Większość z nich (nie wszyscy, np. nie tyczy to tzw. „Senior Fellows”) otrzymują stypendium przez pierwsze 3 lata po wyborze. Są więc stypendystami przez 3 lata, pozostając członkami tej organizacji przez całe życie.

8. Ostatni rozdział został niefortunnie nazwany – jak w beletrystycznej powieści – „Zakończenie”. Bliżej stylu pracy naukowej byłyby nazwy takie jak: „Podsumowanie” lub „Wnioski i dyskusja”.

9. Brakuje rozróżnieni a między PS rozumianej jako zakładanie przedsiębiorstw społecznych (np. zakładu pracy chronionej dla osób niepełnosprawnych) od przedsiębiorczości społecznej w rozumieniu tworzenia nowatorskich, systemowych rozwiązań dla palących problemów społecznych. Bill Drayton, założyciel Ashoki napisał, że „Nie chodzi o to, by dać rybę. Nie chodzi też o to, by dać wędkę. Chodzi o stworzenie zupełnie nowego przemysłu rybnego”. W tekście czasami mowa jest o PS w pierwszym sensie (zakładanie przedsiębiorstw o celach społecznych), a czasami w drugim (wprowadzanie innowacyjnych, systemowych i ogólnokrajowych zmian w odpowiedzi na palące problemy społeczne). Warto to rozróżnienie sklaryfikować. Szczególnie, że przedsiębiorcy społeczni w tym drugim rozumieniu nie są tak silnie zależni od struktur formalnych, jak ci w tym pierwszym; często bowiem – miast czuć się uzależnionym od struktur – tworzą korzystne dla działalności społecznej rozwiązania prawne. Są to na przykład osoby z nomadycznego plemienia Masajów, czy mieszkańcy wioski w Himalajach, na wysokości kilka tysięcy metrów, nie mający dostępu do żadnych struktur formalnych – a jednak tworzący zmiany systemowe. Niniejsza uwaga nie prowadzi do wniosku, by więcej miejsca poświęcić w rozprawie PS drugiego rodzaju, ale – skoro mowa o organizacji Ashoka – aby tę sprawę z góry sklaryfikować.

10. Sugerowałbym w polskim tekście pisać raczej „i inni” niż „et al.” (zob. np. Antoszewski et al., 1997, Urbano et al., 2010, Amin et al., 2002, wszystko na str. 6; Golinowska et al., 2008, str. 7, itp.; Urbano et al., 2010, str. 13).

7. Wnioski

1.

Ja, niżej podpisany stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska mgr Edyty Stępczak pt. „Instytucjonalne uwarunkowania przedsiębiorstw społecznych w Nepalu” spełnia warunki określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65 poz. 595 z późniejszymi zmianami) i wnioskuję do Rady Naukowej Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego o dopuszczenie mgr Edyty Stępczak do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Ryszard Praszkiel

2.

Ponadto wnioskuję o wyróżnienie wyżej wymienionej rozprawy doktorskiej.
Uzasadnienie: istotny wkład w wiedzę naukową, znaczący wysiłek badawczy, podjęcie się nieznanego i trudnego pola badań, zastosowanie adekwatnej i wielotorowej metody, rzetelne udokumentowanie procesu weryfikowania hipotez.

Dr hab. Ryszard Praszkiel